

וסנהדרין; בשנת תקל"א את מסכתות כתובות וביצה; בשנת תקל"ג את מסכת בבא מציעא.²⁸⁰

הרבנית קרינדל שטיינהארט

שותפה נאמנה לכל פעילותו הרוחנית היתה רעייתו הרבנית קרינדל. לאחר פטירת אשת נעוריו הרבנית חיה בשנת תקי"ג,²⁸¹ נשא לאשה את מרת קרינדל אלמנת רבי יחיאל מיכל פֶּרֶסְבוּרְג מקהילת אֶנְסְפֶּךְ.²⁸² החתונה נערכה בכ"ה בטבת תקט"ז, ומנישואים אלה נולד בנם רבי יהודה ליב שְׁטֵינְהָרְט.²⁸³ אביה של קרינדל היה "הגאון הגדול כמהר"ר ליב זצ"ל מברלין",²⁸⁴ בן רבי מרדכי מוכיח-אשכנזי מעֶלְזֶס, שהתיישב בפֶּרֶסְבוּרְג. מרת קרינדל היתה מיוחסת גם מצד אמה מרת יהודית, שהיתה בת רבי יצחק אֵיֶצֶק ברלין פרנס קהילת המבורג, בן הגאון רבי יהודא ברלין. אחיה של מרת קרינדל היו גדולי ישראל ידועים, רבי ישעיהו ברלין-פיק הגרי"פ אב"ד פֶּרֶסְלָאו (תפ"ה-תקנ"ט),²⁸⁵ רבי דוד ברלין אב"ד מֶרְקֶטְבֶּרְיִט, דָּסָאו והמבורג (-תקל"א), רבי צבי הירש ברלין דיין ליסא ורבי ליפמן ברלין אב"ד אֵיֶזְנְשְׁטָדְט.²⁸⁶

M. N. Rosenfeld, 'Der Fürther Talmuddruck: Geschichte und Bibliographie', in: ²⁸⁰ Israelitische Kultusgemeinde Fürth – Körperschaft des öffentlichen Rechts, Nachrichten für den jüdischen Bürger Fürths, September 1993, p. 31.

J. Obermayer, Modernes Judentum im Morgen-und Abendland, Wien und Leipzig ²⁸¹ 1907, p. 16; L. Löwenstein, 'Zur Geschichte der Juden in Fürth, Erster Teil: Das Rabbinat', JJLG 6 (1909), p. 197.

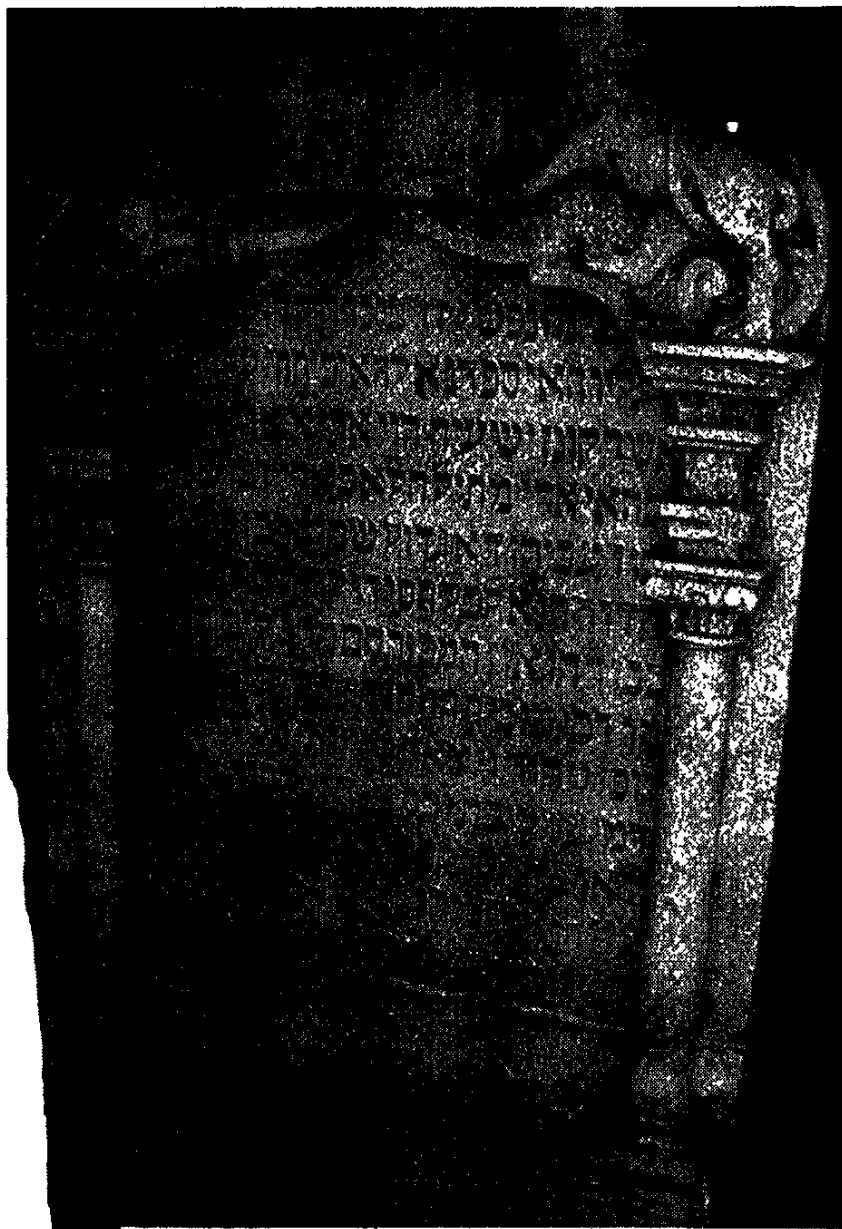
D. Kaufmann, Aus ²⁸² תולדות האבות, נספח לשו"ת מילי דאבות, ברדיוב תרפ"ט, עמ' 567; Heinrich Heine's Ahnensaal, Breslau 1896, p. 43; L. Löwenstein, Beiträge zur Geschichte der Juden in Deutschland, II, Nathanael Weil, Frankfurt a. M. 1898, p. 69. יש אומרים שהיא עצמה נולדה באנסבאך. נישואיה לזכרון יוסף היו בזיווג שלישי. בעלה הראשון היה ר' הירש ב"ר מרדכי שלזינגר מווינה. ראה, G. N. Blume, Der alte jüdische Friedhof in Fürth 1607-2007: Geschichte – Riten – Dokumentation, Fürth 2007, p. 135. בנה של מרת קרינדל, רבי יהודה ליב, נשא את בת דודו רבי ישעיה ברלין. הזכרון יוסף' התייחס אליו בלבביות, והיה דורש בשלום "בני חורגי התורני שיחיה" (זכרון יוסף, או"ח, סי' י"ג, ד"ה במרדכי הארוך) ומרעיף חיבה על "בני חורגי, התורני והרבני, זית שופכני וביישני, כש"ת כהר"ר יודא ליב שיחיה" (שם, ריש סי' י"ד).

²⁸³ בלומה, שם. הוא חי בברסלאו.

²⁸⁴ לשון בנו רבי דוד ברלין בשו"ת זכרון יוסף, חו"מ, סי' א'.

²⁸⁵ את הערכתו לזכרון יוסף' ניתן לראות בספרו אומר השכחה, קניגסברג תר"ך, דף א טור ד; שם, דף ה טור ג; 'גליון ספר הליכות עולם ויבין שמועה מהגאון מוה"ר ישע"י פיק אבד"ק ברעסלווא זצ"ל, כרם שלמה, שנה ט', קונטרס ד' (פד), שבט תשמ"ו, עמ' יב.

²⁸⁶ ר"י ווייס, אבני בית היוצר, פאקש תר"ס, דף ל; רי"ד פעלד, קונטרס חלקי אבנים, נספח לשו"ת נשאל דוד, ח"ג, ירושלים תשמ"ב, עמ' רג; Dr. Fränkel, 'Biographische Skizzen',

מצבת רבי ליב ברלין-אייזנשטאט-מוכיח סמוך לקבר החת"ס בפרסבורג

ה'זכרון יוסף' שמח מאוד להיכנס למשפחה זו ותיאר אותה בהערכה עמוקה:
 "זוגתי... מרת קרינדל תחי' לאי"ט בת הגאון המפורסם בכל קצוי ארץ, המנוח
 מוהר"ר ליב זצ"ל, והיה נקרא בפי העולם מוה' ליבש אײזן-שטאט, בן החסיד
 המפורסם המוכיח מהו' מרדכי זצ"ל, וזכה להיות כל צאצאי מיעיו כמוהו, הן
 אותן שכבר מתו והן אשר חיים עודנו לאי"ט, כידוע".²⁸⁷
 הרבנית קרינדל עצמה היתה אישיות כבירה ונדירה בעולם הנשים, מכונה בפי
 הבריות 'קרינדל רעפערען',²⁸⁸ או 'רעפערען קרינדל',²⁸⁹ וידועה ב"גודל צדקתה

Der Orient: Geschichte, Studien und Kritiken für jüdische Geschichte und Kultur,
 16. Apr. 1847, p. 247

²⁸⁷ שו"ת זכרון יוסף, או"ח, סי' י"ג, ד"ה וכאשר אמרתי. ראה עוד רי"י גרינוואלד, קורות התורה
 והאמונה בהונגריה, בודאפשט תרפ"א, עמ' 15-16.

²⁸⁸ תולדות האבות, נספח לשו"ת מילי דאבות, ברדיוב תרפ"ט, עמ' 567.

ועוצם חסידיה".²⁹⁰ היא הטביעה חותם עמוק על בני קהילת פיורדא,²⁹¹ שהעידו כי היתה "מלומדת בתורת ה' הנאמנה בדעת ותבונה מפורסמה לשבח במדינה ובכל עבר ופנה לחכמה... אשה בכל אלה לא נמצא לשבח ולתהלה".²⁹²

לפי מסורת שנתגלגלה מפה לאוזן בקהילת פיורדא, כל אימת שבעלה היזכרון יוסף נעדר מהעיר, היתה היא ממלאת את מקומו ומוסרת את השיעור הקבוע בפני בני הישיבה, כשהיא מסתתרת מאחורי וילון,²⁹³ פתרון שהיה לו תקדים בימי קדם²⁹⁴ וחזר על עצמו במשך הדורות אצל נשים גדולות בבבל,²⁹⁵ באשכנז²⁹⁶ ובארצות המזרח.²⁹⁷

L. Löwenstein, Beiträge zur Geschichte der Juden in Deutschland, II, Nathanael Weil, Frankfurt a. M. 1898, p. 69; S. Behrens, 'Aus der Geschichte der israelitischen Kultusgemeinde Fürth: ein Festgruß zum Verbandstage am 13. März', Bayerische Israelitische Gemeindezeitung, 8. März 1927, p. 61

L. Löwenstein, 'Zur Geschichte der Juden in Fürth', נוסח מצבתה שנדפס אצל Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft, Band VI, Frankfurt a. M. 1909, pp. 223-224

Y. L. Bato, 'Berühmte Fürther Rabbiner im 17 und 18 Jahrhundert', Israelitische Kultusgemeinde Fürth – Körperschaft des öffentlichen Rechts, Nachrichten für den jüdischen Bürger Fürths, September 1964, p. 22 מאד. רבים הם רעיונות במדרש ובפיוט משמה. עד היום יש לשמה צליל טוב בקהילת פירט".

נוסח מצבתה.

S. E. Fürth in Bayern, 'Aus der Geschichte der Juden in Fürth', Blätter Herausgegeben vom Gruppenverband der Palästinazentrale und der Jugendorganisation der Agudas Jisroel in Deutschland, 7. Jahrgang, No. 6 u. 7., p. 97 תודתי נתונה לידיד נעורי הרה"ג ר' אהרן צבי גולדשמידט שליט"א, שהמציא לי צילום של המאמר הזה.

בולטת היא דמותה של ברוריה אשת רבי מאיר, כפי שתיארה ר"י היילפרין, סדר הדורות, תנאים ואמוראים, אות ב', ערך 'ברוריה': "ברוריה בת ר' חנינא בן תרדיון אשת ר' מאיר, והיתה חכמה, נזכרת בברייתא בתוספתא דכלים פ"ח, וא"ר יהושע יפה אמרה ברוריה. מובא שם בר"ש משנה ד'. וכן הוא בערוך ערך קלסטרא (ע"ל ר' חלפתא איש כפר חנניא) ובספר כריתות לשון למודים שער ב' סי' צ"ג, בת ר' חנינא בן תרדיון חולקת עם אביה והלכה כדבריה, בתוספתא דכלים פ"ד. א"כ בב' מקומות הלכה כמותה. ובפרק תמיד נשחט (פסחים ס"ב ב') דגמרה שלש מאות שמעתתא מן שלש מאות רבנן ביומא דסתוא אפ"ה לא יצאה ידי חובתה בג' שנים כו' ללמוד ספר יוחסין. (ומ"ש א"ר יהושע יפה אמרה צ"ע, וכתבתי בדף מיוחד). והיא גלגול בת שבע שהיתה מלמדת את שלמה ומזהירתו כן היא מקרי לתלמידים. ונתפתית לתלמיד אחד (ע"ל ר' מאיר) ואותו תלמיד היה נפש אוריה והיא היתה סיבת מותו, ועתה הוא סיבת מיתתה (גלגולי נשמות)".

סבוב הרב רבי פתחיה מרעגנשפורג, מהד' ר"א גרינהוט, ירושלים-פפד"מ תרס"ה, עמ' 8-10: "בעיר בגדת... אין אדם רואה שום אשה שם, ואין שום אדם הולך לבית חבירו שמא יראה אשת חבירו... וראש ישיבה בבגדת רבי שמואל הלוי בן עלי... אין לו בנים אלא בת אחת, והיא בקיאה בקרייה ובתלמוד, והיא מלמדת הקרייה לבחורים, והיא סגורה בבנין דרך חלון אחד, והתלמידים בחוץ ולמטה, ואינם רואים אותה". על רבנית מלומדת זו ראה עוד אצל ר"א

בני משפחתה של מרת קרינדל מאוד אהבו והתפארו בה, ואחיה רבי דוד ברלין אב"ד אה"ו קרא לה בחיבה: "אחותי הרבנית הנעימה".²⁹⁸ אחיה רבי ישעיהו ברלין-פיק כינה אותה: "אחותי המפורסמת בכל קצווי ארץ מרת קרינדל זלה"ה, עזרתו של הגאון המפורסם מהר"י אב"ד דק"ק פירדא",²⁹⁹ וכאשר הביא משמה דבר תורה הקדים וכתב בהשתפכות הנפש: "ימצא הקורא נחת רוח ויאמר לאחותי: חַכְמָה אַתְּ!³⁰⁰ הלא היא אחותי, ידיה בכל קדושה, ויודעת ספרי חכמניות ודורשניות כבנות צלפחד בן חפר, מרת קרינדל ז"ל, היא האשה אשר

גרוסמן, חסידות ומורדות – נשים יהודיות באירופה בימי-הביניים, ירושלים תשס"א, עמ' 283.

²⁹⁶ על מרת מרים בת רבי שלמה שפירא שהרביץ תורה בהיילברון ולאנדאו (קכ"ה-ק"ץ), הובאה מסורת משפחתית בשו"ת מהרש"ל, סי' כ"ט: "אותה הרבנית מרת מרים הנ"ל נייע תפסה ישיבה כמה ימים ושנים וישבה באוהל וילון לפניו ואמרה הלכה לפני בחורים מופלגים, כך קבלתי מאבותי בכתב ובעל פה. עכ"ל א"מ זקני מהור"ר יוחנן לוריא הנ"ל" (רשימה זו של מהרש"ל מקורה בכתבי השתדלן רבי יוסף יוזלמן מרוסהיים, כת"י אוקספורד מס' 2240, דף 290 ע"ב, ומועתקת אצל D. Kaufmann, R. Jair Chajjim Bacharach und seine Ahnen, (Trier 1894, p. 9). נשים מלומדות ברמה מעין זו היו בארצות אשכנז גם בדורה של קרינדל, כמו למשל מרת גיטל גינז בת רבי עקיבא איגר בעל 'משנת דרבי עקיבא' ואמו של רעק"א בעל 'דרוש וחידוש', עליה כתב אחיה רבי בנימין וולף איגר בשו"ת רבי עקיבא איגר, מהדו"ק, סי' כ"ט: "אחותי היחידה הצדיקת ומלומדה כגברא מרת גיטל תחיה". אשה כזו נתנה 'שיעור פרטי' לאחד התלמידים, כפי שהובא בזכרונות ר' דוב מבוליחוב (תפ"ג-תקס"ה), ברלין תרפ"ב, עמ' 44: "הצנועה מרת לאה ז"ל המלומדת המפורסמת... היתה נשואה להרבני מו"ה ארי' ליב בהרב אב"ד דק"ק דאבראמיל, והיה כאשר הראה לי הרב [מרדכי סג"ל אב"ד בוליחוב] איזה הלכה בגמרא לקראותה, והוא שכב לישן שינת צהרים אחרי הסעודה הנ"ל כאשר היה מימיו איש מכאובות, ואחותו האשה מרת לאה הנ"ל יושבת מרחוק והביטה וראתה והשגיחה איך אני אינני מבין סוגית הגמרא ופירוש רש"י, ואמרה לי: 'מה אתה שמה משתומם! אמור נא דברי הגמרא שאתה מסופק!'. והתחלתי לאמר איזה דברי הגמרא שלפני או דברי רש"י, והיא התחילה לאמר בעל פה דברי הגמרא או רש"י, בשפה ברורה, באר היטב, ככתוב שמה. ומדבריה השכלתי. ובהקיץ הרב משנתו ידעתי איך לומר לפניו הגמרא בסוגית התלמוד כראוי. והתמידה משך שנה אחת, ימי חיו דכבוד הרב הגאון מו"ה מרדכי על ממשלת כסא הרבנות דפה ק"ק באלחב".

²⁹⁷ השוה, אי' מלמד ור' לוי-מלמד, 'הרבנית אסנת – ראש הישיבה בכורדיסטאן', פעמים, 82 (תש"ס), עמ' 163-178; י' טובי, י' ברנאי ושי' בר-אשר, תולדות היהודים בארצות האיסלאם, ח"א, ירושלים תשמ"א, עמ' 42, 226-227. על העלמה מלודמיר, אדמו"רית שהשמיעה דברי תורה לחסידים באוקראינה ובירושלים, ראה, N. Deutsch, The Maiden of Ludmir: A Jewish Holy Woman and Her World, University of California Press, 2003 שו"ת זכרון יוסף, חו"מ, סי' א'.

²⁹⁸ משניות – דפוס ראם, ווילנא תרס"ה, כרך א', הקדמת "יש סדר למשנה", סוף כרך א'. באחד ממכתביו הוא כותב על "בעל אחותי הגאון זכרון יוסף זצ"ל". נדפס אצל C. Duschinsky, 'The Rabbinate of the Great Synagogue, London, from 1756-1842', The Jewish Quarterly Review, New Ser., Vol. 11, No. 3, Jan. 1921, p. 65

²⁹⁹ משחק לשון ע"פ הפסוק במשלי ז, ד: "אמר לחכמה אחתי את".

³⁰⁰

הוכיחה בשכלה הזך במופת החותך...³⁰¹ בהזדמנות נוספת כתב: "אודיע חכמת האשה בפלא,³⁰² ששמעתי מאחותי הרבנית, מופלגת בתורה ויראה, מרת קריינדל תחי' אשת הגאון מהר"י שטיינהארט אבדק"ק פיורדא, ואמרי לאחותי: חכמה את!"³⁰³

אברהם

לבושן הצנוע של נשות ישראל בפיורדא בלכתן לבית הכנסת בימי הרבנית קרינדל תחריט של הרמאן יעקב טירוף משנת תקכ"ו

³⁰¹ רבי ישעיה פיק-ברלין, מיני תרגומא, ברסלאו תקצ"א, פ' וישלח.

³⁰² על משקל דברי הגמרא ביומא סו ע"ב: "אין חכמה לאשה אלא בפלד".

³⁰³ הגהות רבי ישעיה פיק-ברלין כפי שהועתקו לספרו של ר' משה קערנער-זלאטווי, אגרת רשפי קשת, הנובר תקצ"א, עמ' 8.

בעלה, ר' יוסף ^{אוצר החכמה} שְׁטִינְהָרְט העריכה לא פחות מאחיה, והעלה על נס את תמיכתה בו: "זוגתי היקרה, אשת חיל, עטרת בעלה הישרה, **המושכלת ומלומדת** מרת קרינדל תחי, בת איש חי, הגאון המפורסם, תורתו זכה, מוהר"ר ליב ברלין זכרונו לברכה".³⁰⁴ רגיל היה לשוחח אתה בדברי תורה, ואף הוא הביא מדבריה בספריו בהערצה עצומה: ^{הרב חיד"א} "וכאשר אמרתי דבר זה בפני זוגתי **המושכלת והמלומדת**, הרבנית הגבירה היקרה, מרת קרינדל תחי לאי"ט... אמרה לי, שבוה יש לפרש מה שישד הפייטן... ועוד אמרה... ודוק כי נכון הוא, והנאני דבריה מאוד, וה' יאריך ימיה לאורך ימים טובים אמן סלה".³⁰⁵ כאשר השמיע באוזניה מה ש"לכאורה יש להקשות על המהרש"א", תירצה לו תירוץ מוצלח אותו הביא לדפוס בשמה: "זוגתי הרבנית תחי השיבה... ונראים הדברים".³⁰⁶

הבאת חידושי תורה של אשה בספר תורני מובהק של אחד מגדולי הדור, היא תופעה מיוחדת, עליה עמד רבי חיים יוסף דוד אַזולַאי החיד"א (תפ"ד-תקס"ו), במנותו כמה מקרים נדירים כאלה בתולדות ישראל:

רבנית – גדול המורים הרשב"ץ בחי"ג סי' ע"ח הביא משם רבנית אחת תירוץ לקושית התוספות; ומהר"ר יוֹזֶפָא בנו של הגאון סמ"ע בהקדמתו ל'פרישה' מביא שני דינים שחידשה הרבנית אמו; ובספר 'זרע בירך', ח"ג, כתב דשאלה לו הרבנית פירוש מאמר רז"ל; **והרב 'זכרון יוסף' בדרושים הביא פשטים ופירש מן האשה הרבנית**. עיין שם.³⁰⁷

באשכנז, ארצו של הזכרון יוסף, ציינו בקורת רוח את העובדה שחכמי הדור חלקו כבוד שכזה לאשה דגולה,³⁰⁸ אך בחוגי החסידים, שיחסייהם עם רבי יוסף שְׁטִינְהָרְט, המתנגד החריף, לא היו משופרים, לגלגו על כך, והיו מהם, לפי השמועה, שכתבו לו בעזות: מדוע קרא שם ספרו 'זכרון יוסף' ולא קראו בשם 'זכרון קרינדל'?³⁰⁹

אין ספק שחידושי האגדה המבריקים של הרבנית קרינדל, שנמלטו מפי בעלה הגאון, עברו מפה לאוזן גם בין תלמידיו בני הישיבה בפירדא. אחד מהם נסוב על דברי המדרש: "עשרה פעמים אמרו בני יעקב ליוסף: 'עבדך אבינו', ושמע יוסף את הדבר הזה ושתק ושתיקה כהודאה לפיכך נתקצרו משני חייו עשר שנים

³⁰⁴ שו"ת זכרון יוסף, הקדמה, ד"ה ואחרי היותי.

³⁰⁵ זכרון יוסף, או"ח, סי' י"ג, ד"ה וכאשר אמרתי.

³⁰⁶ זכרון יוסף, פירדא תקל"ג, דף צט טור ג.

³⁰⁷ הרב חיד"א, שם הגדולים, מערכת גדולים, אות ר', קונטרס אחרון, סעיף ה'.

³⁰⁸ כך העיר רבי"ז יעקבזון, זכרונות, ירושלים תשי"ג, עמ' 86: "איזה בעל מסור לאשתו, אינו

שמח אם הוא קורא בזכרון יוסף של הרב מפירדא, הגאון יוסף משטיינהרט, את שירת

'אשת חיל' על הרבנית המלומדת והמושכלת מרת קרינדל?".

³⁰⁹ ר"א קליגר, היהדות וחכמיה, תל אביב תש"ס, עמ' רמד.

שנאמר וימת יוסף וכל אחיו.³¹⁰ על כך היקשה ר"י שְׁטֵינְהָרְט: "לכאורה צריך עיון, והרי לא מצינו רק חמשה פעמים 'עבדך אבי' בקרא?".³¹¹ ותירצה רעייתו הרבנית קְרִינְדֵל: "כיון שאף על פי שיוסף היה יודע לשון הקודש עשה את עצמו בפני אחיו כלא יודע, והעמיד מליץ בינו לבינותם, כדכתיב בקרא בהדיא,³¹² אם כן אף על גב שלא אמרו האחים רק חמש פעמים כן, מכל מקום הוא שמע כן עשר פעמים, חמש מהם וחמש על ידי המתורגמן".³¹³

ביאור נפלא זה כה חביב היה על רבי משה סופר בעל 'חתם סופר' (תקכ"ג-ת"ר), שהוא רשמו בכתביו על פי אותה "אשה חכמנית", כפי שכינה אותה בהערכה רבה,³¹⁴ והיה חוזר עליו בפני תלמידיו בשם "הרבנית אשת רב הגאון דק"ק פירד".³¹⁵

אחיה רבי ישעיהו ברלין דיבר עמה על המסר ששלח יעקב אבינו לעשיו אחיו: "עם לבן גרתי ואחר עד עתה",³¹⁶ ציטט את אריכות פירושו של רש"י: "גרתי – לא נעשיתי שר וחשוב אלא גר, אינך כדאי לשנוא אותי על ברכות אביך שברכני 'הוה גביר לאחיד',³¹⁷ שהרי לא נתקיימה ביי". טען רבי ישעיהו כי מספיק היה אילו כתב רש"י את ראשית דבריו: "גרתי – לא נעשיתי שר וחשוב אלא גר", ולמה זה המשיך רש"י והדגיש כי "לא נתקיימה ביי", הלא "רגיל על לשונו, לשון הזהב של רש"י ז"ל, אשר שנה לתלמידיו בלשון קצרה... האריך כאן במקום שהיה לו לקצר!". על כך השיבה לו אחותו קְרִינְדֵל, כי רש"י מרמז בהמשך דבריו רמז נפלא: "אם תטול אותיות 'בי' מן תיבת 'גביר', אזי תשאר בידך מלת 'גר'. זה כיוון רש"י באמרו: 'לא נעשיתי שר וחשוב אלא גר' – שהרי לא נתקיימה ביי".³¹⁸

³¹⁰ פרקי דרבי אליעזר, פרק ל"ח; ילקוט שמעוני, בראשית, רמז קנ"א; תנא דבי אליהו, פרקי הירידות, פרשה א'.

³¹¹ בראשית מג, כח: "ויאמרו שלום לעבדך לאבינו עודנו חי"; שם, מד, כג: "ויהי כי עלינו אל עבדך אבי ונגד לו את דברי אדני"; שם, כז: "ויאמר עבדך אבי אלינו אתם ידעתם כי שנים ילדה לי אשתי"; שם, ל: "ועתה כבאי אל עבדך אבי והנער איננו אתנו"; שם, לא: "והורידו עבדיך את שיבת עבדך אבינו ביגון שאלה".

³¹² בראשית מב, כג.

³¹³ זכרון יוסף, דף צט טור ג.

³¹⁴ כת"י חידושי החת"ס על פ' ויחי, ברשות ידידי הרה"ג ר' יצחק ישעי' ווייס שליט"א, שהובא במאמרו של ר"י סלומון, 'נשים למדניות', אור ישראל, גליון ח, סיון תשנ"ז, עמ' סד-סה.

³¹⁵ 'חתם סופר על התורה מכתב יד תלמידים', קונטרס רני ושמחי, ח"ג, בני ברק תשס"ג, עמ' ל.

³¹⁶ בראשית לב, ד.

³¹⁷ בראשית כז, כט.

³¹⁸ מיני תרגומא, ברסלאו תקצ"א, פ' וישלח. עוד חידוד שלה שרשם אחיה רבי ישעיה, הובא בספרו של ר' משה קערנער-זלאטווי, אגרת רשפי קשת, הנובר תקצ"א, עמ' 8: "בשרש 'תרף', זה לשון התשבי: 'ותגנב רחל את התרפים, תרגם אונקלוס צלמניא, וכן תרגם יונתן התרפים של מיכל בת שאול, והם צלמים המגידים עתידות, כוליה, והאריך. ועי' פרקי דרבי אליעזר פרק ל"ו. ועל זה כתב מהר"י ברלין [השוה, הפלאה שבערכין, ערך 'תרף']": "ואודיע... ששמעתי מאחותי... מרת קריינדל תחי... דזה השיבה רחל, כי דרך נשים לי, הכוונה על התרפים שיש

בני פיורדא סיפרו, היאך פעם לאחר תפילת 'גשם' בשמיני עצרת החלו תיכף לרדת גשמי ברכה. החזן של בית הכנסת 'החדש' בפירדא, לא הסתיר את התרגשותו מכך שתפילתו פעלה זאת. הרבנית קרינדל שלא חיבבה את זחיחות דעתו, החמיאה לו בשנינות: "לא רק גשם מסוגל אתה להוריד, אלא אף להביא את המבול!"³¹⁹ שנינה נוספת שהתהלכה בשמה בין יהודי גרמניה, קשורה לימי ילדותה. אביה נכנס פעם לביתו בעת שהילדים הרעישו מתוך מצב רוח מרומם. בבית השתרר שקט מוחלט, מיראת האב. לפתע שמעו את קרינדל הצעירה אומרת:³²⁰ "משנכנס אב – ממעטים בשמחה".³²¹

מצבת הרבנית קרינדל שטיינהארט

בהן כשפים. ואמרו בסנהדרין ס"ז, מכשפה, אחד האיש ואחד האשה, אם כן מה תלמוד לומר מכשפה? מפני שרוב נשים מצויות בכשפים. לזאת הגידה האמת אודות התרפים, דר"ך נשים – שמצויות בכשפים – ליי".

S. E. Fürth in Bayern, 'Aus der Geschichte der Juden in Fürth', Blätter³¹⁹
Herausgegeben vom Gruppenverband der Palästinazentrale und der Jugend-
organisation der Agudas Jisroel in Deutschland, 7. Jahrgang, No. 6 u. 7., p. 97

על פי תענית כו ע"ב.³²⁰

ר"י עמנואל, המעין המתגבר: עיונים בפרשיות השבוע, א, בראשית שמות, ירושלים תשס"ג,³²¹
עמ' 80.

הברקות ושעשועי מילים נמסרו בשמה במשך דורות רבים. זקני פיורדא בדור האחרון ידעו לספר את האנקדוטה הבאה. היה זה ליל שבת, והרבנית חזרה מאוחר לביתה מאסיפת נשים כלשהי. דירת הרב היתה בבנין שבחצר בית הכנסת ב'מוהרן-שטרסה'. היות ובעלה כבר עלה על יצועו, רצתה לדפוק בדלת ולקרוא: "יוסף, פתח!". ברם, אין זה מקובל לקרוא לרב אב"ד בשמו הפרטי כאשר אחרים עלולים לשמוע.³²² מצד שני לא חפצה לפנות אל בעלה בפניה רשמית: "כבוד הרב". הבריק במוחה רעיון של מוצא, היא קראה פסוק מקהלת: ³²³ "יוסף דעת, יוסף מכאוב", כשהיא מדגישה את המילה הראשונה ואת שתי המילים האחרונות, כך שזה נשמע ביידיש-דייטש: "יוסף, יוסף, מאך-אוף (פתח)!", Josef, mach-auf!³²⁴

עוד סיפרו בני פיורדא, שפעם עלו בעיר מחירי הדגים והתייקרו ביותר. ה'זכרון יוסף' סבר שקניית דגים במחירים כאלה היא בגדר חילול השם. בליל שבת הביאה הרבנית קריינדל דג אל השולחן ונטלה לעצמה את הכבד של הדג, שלא כמנהגה להגישו לבעלה. כשהביע ה'זכרון יוסף' את תמיהתו, השיבה לו בקריצת עין על פי לשון חכמים: ³²⁵ "כל מקום שיש חלול השם אין חולקין כבד לרב".³²⁶

³²² עיי' ריי"מ רוטשילד, שאלת רב – תשובות מאת מרן הגאון הגדול רבי חיים קניבסקי, קרית ספר תשס"ד, עמ' כט.

³²³ קהלת א, יח.

³²⁴ מפי פרופ' הוגו היינמאן, כפי שהובא אצל I. Rosenfeld, 'Fürth und die Halacha', Kultusgemeinde Fürth – Körperschaft des öffentlichen Rechts, Israelitische Nachrichten für den jüdischen Bürger Fürths, September 1969, p. 20.

³²⁵ ברכות יט ע"ב, ועוד.

³²⁶ גירסה אחרת של הסיפור הזה הביא ר"ד הלחמי (ויסבורד), חכמי ישראל, תל אביב תשי"ח, עמ' קנד: "החיד"א מזכירה לשבח וכשביקר בפיורדא כשד"ר מארץ ישראל, נתקבל בכבוד רב על ידי האב"ד רבי יוסף, שכן שמו הלך לפניו. אף הרבנית קריינדל קבלתהו בסבר פנים יפות כיאות לחכם כמוהו. באותו פרק זמן נעלמו דגים משוק הפיורדי, לאחר השתדלויות מרובות הצליחה להשיג דג לכבוד שבת ושילמה תמורתו סך עשרה זהובים. כששמע החיד"א שלכבודו שילמו מחיר יקר כזה, אמר, כי לפי דעתו זהו חילול השם. בשבת אחרי התפילה התאסף קהל רב בביתו של הרב על מנת לחלק כבוד להחכם הספרדי. הרבנית כיבדה אותם בכל מיני מטעמים, ומהכבד של הדג עשתה מטעמים מיוחדים, אולם להחיד"א לא נתנה מהכבד לטעום. על שאלת החיד"א למה אין נותנים לו לטעום מהמאכל המיוחד שנעשה לכבודו ענתה לו הרבנית: במקום שיש חילול השם אין חולקין כבד לרב". שנינה נוספת מסופרת שם בשמה: "כשבעלה נתמנה לאב"ד בפיורדא, כתבה היא מכתב בשורה לאחיה רבי ישעיה ברלין, ומסיימת, כי בעלה הסכים לקבל את המשורה הזאת מתוך תקווה כי ה' יתן לו כח לנהל את עדתו בצדק ובמישרים. אגב חורפתה שיבשה את מכתבה, ובמקום כח כתבה קח, וכשאחיה העמיד אותה על טעותה ענתה לו, כי הנביא בן אמוץ אמר כבר 'וקוי ה' יחליפו כח'. סיפור הדגים עם החיד"א הובא גם על ידי ריי"ד פעלד, חלוקי אבנים, נספח לספרו של ר"פ קאצנלבוגן, יש מנחילין, ירושלים תשמ"ו, עמ' תעג, וכן על ידי ר"מ כהן, לקט כללי הגמרא, ירושלים תשס"ב, עמ' 71. אך מקור גירסה זו של סיפור הדגים וכן הסיפור על שיבוש האותיות, הוא בספרו של

בחיים הממשיים, למרות המילתא דבדיחותא, היא חפצה מאוד בכבודו ויקרו של בעלה, ולכן דחקה בו להדפיס את חידושו, כפי שציין בעצמו: "זוגתי היקרה... מרת קרינדל תחי"... מאוד הפצירה בי להעלות על מזבח הדפוס תורתי בקרבי, החקוקה על לוח לבבי".³²⁷

שמה של אשה מיוחדת זו יצא לתהילה גם בארצות מזרח אירופה, ונחקק בזכרונם של רבים שנים רבות אחר פטירתה. רבי אליהו דוד רבינוביץ-תאומים מפוניבז' האדר"ת (תר"ה-תרס"ה) אסף אל ספרו מתוך חיבורים אחדים כמה מהברקותיה של "הרבנית אשת הגאון בעל שו"ת זכרון יוסף", ולבסוף ציין כי "גם שמעתי הלצה, שיחת חולין, שהיתה בינה ובין אחיה הג"ר ישעיה ברלין זצ"ל, בעודם ילדים קטנים, אך אין פה מקומו".³²⁸ כיון שחסך מעמנו את ההלצה הזו, איננו יודעים מה טיבה.

אשה גדולה זו, שנודעה ברחבי העולם היהודי בחכמתה, למדנותה ושנינותה, לא התנשאה על הבריות ונהגה בהם בענוה ורוך, כפי שהעידו מכירה: "לא נשמע מעולם מפיה שום שבועה וקללה, ועם שהיתה אשה חשובה וגדולה, היתה בעיניה שפלה וענוה בנפש טובה, לא נודע מעולם שהרגילה עם שום אדם קטטה ומריבה, והיתה דנה את כל אדם לכף זכות בנחת ושובה; כפה פרשה לעניים הגונים וידיה שלחה לאביונים מעונים, ורש לא שמע גערה מפיה כל הימים, רק דברים טובים ונחומים".³²⁹

אישיותה הנדירה נחקקה בתודעת בני פיורדא לדורות, וזכרה הפך לחלק מגאוות הקהילה על גדולי מנהיגיה. למעלה ממאה שנים אחר פטירתה כתב אחד מילידי פיורדא: "הבית בו חי הרב הקודם של פיורדא, הגאון הגדול רבי זלמן כהן,

רי"ל הכהן מימון, שרי המאה, ח"א, ירושלים תש"ד, עמ' 247-249. לאמתו של דבר החלפת האותיות 'כח'-יקח' היא מעשה שהביאו הרב חיד"א מידע אישי על אשתו של רבי שאול לוונשטאם אב"ד אמסטרדם בעל 'בנין אריאל' (תע"ז-תק"ן). עיי' ספר מעגל טוב השלם, ברלין-ירושלים תרצ"ד, עמ' 153. חוסר אמינותו של ספר 'שרי המאה' היא מן הידועות בעולם הספרות, והוכחה נוספת לאי יכלתנו לקבל את סיפוריו על הרבנית קרינדל, הוא סיפור נוסף עליה שהופיע שם: "מנהג נהגו בנות-ישראל הפנויות בימים ההם, וגם אחרי כן, שלא ללכת לבית-הכנסת להתפלל, ורק בשבת הראשונה לאחר הנשואין התחילו גם הן ללכת לבית-הכנסת כהלכות שאר נשי ישראל: וכשרבי ליב מוכיח, רבה של פרשבורג, השיא את בתו, חכמת-לב זו, לרבי יוסף שטיינהרט, נתאספו בבית הרב בבוקר יום-השבת כמה מן הנשים הכבודות, כדי ללוות את הכלה לבית-הכנסת, כפי שהיה המנהג בכמה קהלות בישראל. פתחה הכלה מרת קרינדל את פיה בחכמה ואמרה לאביה הרב: – נעים זמירות ישראל היה אומר (תהלים קכב, א): 'שמחתי באומרים לי בית ה' נלך', ואף אני אומרת: 'שמחתי באומרים לי, שמחתי כאשר בעלי אמר אלי: 'הרי את מקודשת לי', כי מעתה 'בית ה' נלך' – כשאר בנות ישראל הנשואות". עד כאן הסיפור, אך הוא מופרך מיסודו, שהרי הרבנית קרינדל היתה אלמנה בעת נישואיה עם ר"י שטיינהארט.

³²⁷ שו"ת זכרון יוסף, הקדמה, ד"ה ואחרי היותי.

³²⁸ רא"ד רבינוביץ תאומים האדר"ת, זכור לדוד, ירושלים תשס"ה, עמ' ע.

³²⁹ נוסח מצבתה.